

МОВА І МОДЕРНІСТЬ

Демська О. М.

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

У статті запропоновано поняття модерності як певної моделі описування соціального аспекту мови. Розкрито кореляцію соціального порядку (модерність) і мови. Розглянуто, яким чином модерний тип соціальної спільноти трактує мову, окреслює, чим вона для нього є і який характер мовних практик воно демонструє.

Ключові слова: мова, модерність, традиція, цінності.

Demska O. M. Language and Modernity. The contemporary Ukrainian society allocates two types of the socio-cultural formations, namely traditional and modern. Each of these two has its own values with one mutual value, that is language. According to Robert Hollinger the terms traditional and modern refer to the types of society. As a rule, the traditional society is largely 'rural, agricultural, authoritarian, religious, relatively small in population, relatively homogeneous and precapitalist or early capitalist'; vice versa the modern society is characterized by 'the growth of urban areas, various forms of capitalism, democracy, science and technology, massive population growth and concentration, and cultural, political, and religious heterogeneity' [see 10]. The different features – rural, authoritarian, homogeneous vs urban, democracy, heterogeneity – determine the social attitude to the language; the social functions of the language; the tradition of the language legislation; and the strategies and practices of the languages confrontation or collaboration. It is important to use only one language which has a great value for 'rural, authoritarian, homogeneous' society. Here this one language has three main functions: consolidating, separating and integrating and provides the homogeneity. The legislation is aimed at protecting this language. The 'urban, democracy, heterogeneity' society provides the other social lingual strategies. The language continues to be the value but it's not already about the exclusiveness. Much more important is the opportunity of the language to support the changes and diversities; to be the active player in the economic, politic, intellectual spheres; to be able to co-live and co-work with the other languages in multilingual social space in the time of globality.

Key words: language, modernity, tradition, values.

Формулювання проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. З огляду на реальні тривалі позамовні обставини головною темою української соціолінгвістики є українсько-російське мовне протистояння, зорієнтованість на українсько-російський білінгвізм загалом і на українсько-російський мовний конфлікт зокрема. Український сегмент цих студій зазнав якнайактивнішого розвитку після колапсу СРСР і сьогодні представлений низкою яскравих імен, серед яких Богдан Ажнюк, Лариса Масенко, Галина Мацюк, Надія Трач, Ярослав Радевич-Винницький, Леся Ставицька, Галина Яворська та ін. [4]. За всю історію соціолінгвістики – радянську, пострадянську та українську – практично немає досліджень, у яких би розглядали українську мову як частину цивілізаційних процесів, де б йшлося про візію її майбутнього. Інакше кажучи, як ми собі уявляємо стан і статус української мови через десять, двадцять, п'ятдесят, сто років? *Жодного разу не виникло питання про кореляцію соціального порядку і мовних практик.* Уважаємо, що така кореляція навіть не те, що існує, а визначає місце мови в суспільстві, її рецепцію членами спільноти, обумовлює стан і статус, впливає на вибір стратегії мовного планування і мовного будівництва.

Формулювання мети і завдань дослідження. Мета і завдання статті пов'язані з введенням поняття *модерності* в лінгвістику. Суть кореляції певного типу соціального порядку, для нас *модерності*, і мови, базових мовних практик є головною темою дослідження. Також розглянемо, яким чином такий тип соціальної спільноти трактує мову, окреслює, чим вона для нього є і до яких мовних практик вдається.

Виклад основного матеріалу дослідження. У межах сучасного українського суспільства сьогодні співіснують щонайменше дві соціокультурні формації – *традиційна* і *модерна*, кожна з яких є носієм своїх цінностей, з однією спільною цінністю – мовою, але...

Сучасна західна гуманітаристика схильна вважати, що слово *модерність* (*modernity*) завдячує своїй появі Шарлеві Бодлеру та його есеєві "Le Peintre de la vie moderne", чи «Художник модерного життя» [12, 14].

У науковий обіг *модерність* входить разом з поняттям *модернізації* у другій половині ХХ ст. завдяки соціологам. «Поняття 'модернізація' належить до тих успішних метафор, які, народившись у потрібний час на потрібному місці, практично від моменту появи перетворюються на модель описування/пояснення минулого. [...] Витоки моделі модернізації дослідники вбачають у Спенсеровій теорії еволюційного розвитку суспільства, себто в поступовому нагромадженні змін – на відміну від революції. [...] Модель модернізації, зародившись серед соціологів як свого роду синтез поглядів Еміля Дюркгайма та Макса Вебера, упродовж 1960-х тріумфально завоювала серця істориків» [7, 272]. Водночас з приводу появи теми *модерності* в різних галузях гуманітарних і соціальних знань Роберт Піппін зауважує, що «проблема природи чи навіть існування модерної епохи є дуже старою, ця невловима тема нещодавно привернула до себе увагу різних академічних дисциплін і спричинила появу дуже різних питань у літературознавстві, мистецькій, архітектурній та музичній критиці, соціальній історії, політичній теорії та філософії» [13, 1]. Абсолютно слушно Роберт Піппін не згадує лінгвістики, не кажучи вже

про мовознавство. Дивно, але як наскрізно соціальне явище мова (чи її дослідники) з надзвичайною пересторогою ставиться до феномену модерності. З багатющого сучасного репертуару лінгвістичних дослідницьких тем поодинокими є праці у заголовкові з 'модерном'. Один з небагатьох прикладів – це книжка Моніки Хеллер «Мовні меншини й модерність: соціо-лінгвістична етнографія» / "Linguistic minorities and modernity: a sociolinguistic ethnography" [11]. У лінгвоукраїністиці маємо монографію Тетяни Монахової, яка актуалізує не так поняття 'модерності', як 'модернізму / постмодернізму'¹: «Народництво, модернізм і постмодернізм у лінгвістиці» [5]. Зовсім інший стан речей у соціології, історії, філософії.

Актуалізуючи *модерність* у лінгвістиці, трактуємо її як таку, що стосується типу спільноти, сформованої внаслідок процесу модернізації [10, 1]. Зауважмо, не йдеться про ототожнення *модерності* із сучасністю, сьогоденням. Важливо уникнути цього помилкового зв'язування категорії *модерності* винятково із категорією сучасності, сьогоденності. Щоб бути модерним, *спільнота повинна відповідати певним вимогам, мати певні характерні ознаки*. «Йдучи за спільною думкою, поняття 'модерність' вживається на позначення типу спільноти, яка виростає на Заході у час Просвітництва, але 'модерне суспільство' [...] перестає бути лише суспільством сьогодення; це суспільство, яке вирізняється завдяки певним своїм характеристикам» [14, 154], що перебувають в опозиції до характерних рис традиційної спільноти. «Зasadничо модерне суспільство постає як таке, що розірвало з ігноруванням і традицією [...] Як таке, у якому соціальні інституції і практики визначені дискурсивно й узаконені через раціональні знання й критичну оцінку» [14, 154].

Роберт Голінгер модерну спільноту визначає як таку, що її: «характеризують ріст урбанних ареалів, різні форми капіталізму, демократія, наука й технології, ріст і концентрація людської популяції та культурна, політична й релігійна гетерогенність» [10, 25–26]. На противагу цьому традиційна спільнота в нього постає як головна «селянська, сільськогосподарська, авторитарна, релігійна, відносно популяційно мала, відносно гомогенна, передкапіталістична або ранньокapіталістична» [10, 25–26]. Спільноти з такими засадничо різними характеристиками не можуть не входити у протистояння, не можуть не змінювати соціальну позицію мови. До того ж ці зіткнення вкрай системні.

Згідно з Наталею Яковенко, лінії зіткнення традиційного і модерного суспільства проходять через походження vs особисті здібності індивіда, низьку vs високу мобільність членів спільноти, персоналізованість vs деперсоналізованість у межах групи, взаємини зумовлені 'звичаєм батьків і дідів' vs економічним розрахунком, негативне vs позитивне трактування змін, ірраціональність vs раціональність культури [7, 272–273]. Кожен з елементів цих бінарних опозицій оперує власними мовними практиками та індивідуальним лексиконом, як-от: *родовід, історія роду, високе становище, непотизм, протекціоналізм, старі гроші, свій-чужий, ворог/ворожість, захист/захищатися,*

сусід/брат/сват, свої люди, так завжди було, поважай старшого, риби і діти голосу не мають, старі добрі звичай vs стартові умови, власна ініціатива, освітня траєкторія, парвеню/нубориши, стартап, відкритий світ, міжкультурний/мультикультурний, змінюйся або вмирай etc.

Набір характерних ознак кожної зі спільнот є результатом соціальних практик, базованих на цінностях – відповідно *традиційних цінностях виживання і модерних цінностях індивідуального самовираження* [1, 28]. Цінності виживання передбачають низький рівень довіри або недовіру, нетолерантність до іншого/не такого як я, неприйняття гендерної рівності, прихильність до авторитарності/'традиція понад усе', схильність відмовлятися від відповідальності/відповідають за мене/об'єктність. Навпаки, цінності самовираження прогнозують високий рівень довіри, толерантність до іншого/не такого як я, визнання гендерної рівності, участь у прийнятті рішень, відповідальності/суб'єктність. Ці різні, фактично несумісні ціннісні моделі якнайбільше проявляють себе в мовних практиках кожної зі спільнот-носіїв відповідних цінностей.

Для закритого, 'селянського, авторитарного, гомогенного' суспільства важливо оперувати однією і лише однією мовою. Ставлення до цієї єдиної мови виняткове, як до незаперечної унікальної цінності. Ця єдина мова виконує три базові соціальні функції – консолідаційну, сепаративну, інтегративну. Об'єднує носіїв мови у спільноту і відділяє її від інших спільнот. Інтегрує індивіда-носія цієї унікальної рідної мови у спільноту і, таким чином, забезпечує гомогенність. Мовне законодавство в традиційній спільноті зорієнтовано на захист, протегування, квотування своєї мови, часто коштом іншої або інших мов. Будь-що, що несе загрози як самій цій мові, так і ставленню до неї, її функціонуванню чи правовому захисту, сприймається як виклик і веде до запеклої боротьби чи глибокого конфлікту. Можна навіть ризикнути і сказати, що детермінативною умовою існування традиційної спільноти є одна єдина мова. Тому боротьба за неї, її тотальний захист винятково важливі. Усе, що пов'язано з мовою, надзвичайно сенситивне. Мікронаративи традиційного дискурсу зазвичай такі: *боротьба на мовному фронті, загострення конфлікту на мовному ґрунті, наступ на українську мову, оборонці української мови, мовно-культурна блокада, блокування української культури, блокада історичної пам'яті, мова під загрозою, мовний кордон, мовна війна/війна мов* [6, 26–28].

'Урбанному, демократичному, гетерогенному' суспільству важко або й неможливо залишитися одномовним. Така засаднича зміна послаблює базові у традиційній спільноті соціальні функції мови. Мовне законодавство починає дрейфувати від захисних стратегій до проактивних, намагаючись забезпечити рівні умови і однакові правила для усіх мов. Початок трансформаційних процесів супроводжують глибокі конфлікти, пов'язані зі зміною способу мислення, а сам процес йде вкрай повільно, що надзвичайно важливо і добре. Узагальненим прикладом наративів цього дискурсу може слугувати цитата з інтерв'ю Ярослава Грицака, який покликається на Романа Шпорлюка: «Найцікавіше в Україні – це явище останніх 10-15 років,

¹ Модерність/modernity трактуємо як певний тип соціального порядку, модернізм/modernism – 'це сфера ідей, стилів і понять' [3, 270], естетична рефлексія на модерність.

поява третьої моделі, третьої України [...] це не Львів і Донецьк, а Україна центру, не тільки географічного, а й політичного. [...] символом цього центру став Київ. Як добре сказав (американський) професор Роман Шпорлюк: **Київ розмовляє тією ж мовою, що і Донецьк, а голосує, як Львів...**» (Гр.).

Не випадково відкрита, 'урбанна, демократична, гетерогенна' модерна спільнота вимагає інших соціальних мовних стратегій. Домінантна ідеологія гомогенності не працює в гетерогенній спільноті [див. 9, 44–46]. І цінності важливі. Гетерогенна мобільна спільнота не може обійтися однією мовою. Якщо до багатомовного організму із цінностями самовираження застосувати практики одномовного, базованого на цінностях виживання, то мова-жертва трансформується у мову-ката і втрачає, можливо, навіть більше, ніж у стані жертви. Захисні протекційні практики до мови можна застосовувати, але коротко. Набагато важливіше, коли мова з урахуванням економічного розвитку суспільства, яке вона обслуговує, стає сильною не внаслідок протекції і квот, а внаслідок якості культурних, інтелектуальних, економічних, політичних продуктів, створених або обслуговуваних цією мовою.

Очевидно, що для модерної гетерогенної спільноти, сформованої шляхом цивілізаційних процесів на основі традиційної, мова залишатиметься цінністю, але зникає така її характеристика, як унікальність, єдиність. Значно важливішою стає здатність мови супроводжувати зміни і різноманітність, бути активною в економічній, політичній, інтелектуальній сферах,

уміти продуктивно співпрацювати з іншими мовами у мультимовному просторі. Звідси на зміну краси, надзвичайності, унікальності приходить сила мови (*power of language*), залежна від «кількості мовців, для яких мова є рідною; величини та кількості груп людей, що розмовляють цією мовою у світі не лише як рідною; мобільності її носіїв; культурних цінностей; рівня економіки; політичної ситуації» [2, 18]. Індекс сили мови (*Power Language Index*) прийнято формувати, використовуючи «20 показників для вимірювання 5 основних спроможностей мови: географія, економіка, комунікація, знання і медіа та дипломатія» [8], а застосування шкали такого індексування слугує формуванню дорожньої карти на шляху посилення мови. До того ж така дорожня карта враховує цілий спектр – географія, економіка, комунікації, знання і медіа, дипломатія – сфер розвитку спільноти у глобалізованому світі, супроводжуваних мовою, посилюючи таким чином мову в модерній спільноті.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Українська соціолінгвістика ніколи не брала до уваги при науковому вивченні мови *модерність*. Поява *модерності* як 'моделі описування' світу, в якому побутує мова, трансформує можливості соціолінгвістичних досліджень, пропонує засадничо інший інструментарій ідентифікування, інтерпретування, осмислювання соціальних аспектів мови, є ключем до візії мовного майбутнього. З огляду на політичну історію української мови не користуватися таким інструментом безвідповідально.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грицак Я. Життя, смерть та інші неприємності / Ярослав Грицак. – К. : Грані-Т, 2008. – 232 с.
2. Демська О. Мовна політика: про ідентичність і успішність у глобальному світі / Оріся Демська, Едуард Мальцев // Мова : класичне-модерне-постмодерне : [зб. наук. праць]. – К. : Дух і літера, 2016. – Вип. 2. – С. 16–26.
3. Кліпінгер Д. Модернізм / Девід Кліпінгер // Енциклопедія постмодернізму. – К. : Ви-во Соломії Павличко «ОСНОВИ», 2003. – С. 268–270.
4. Мацюк Г. П. Соціолінгвістика як інтеграційний напрям досліджень в умовах сучасної парадигми : міжнародний досвід й українська перспектива / Г. П. Мацюк // Наукові Записки НаУКМА : Філологічні науки (Мовознавство). – 2012. – Т. 137. – С. 28–34.
5. Монахова Т. В. Народництво, модернізм і постмодернізм у лінгвістиці / Т. В. Монахова. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ, 2015. – 298 с.
6. Цвіон А. Українське 'мовне питання' у контексті критичного дискурс-аналізу / Анастасія Цвіон // Рукопис кваліфікаційної роботи. – К. : НаУКМА, 2018. – 49 с.
7. Яковенко Н. Вступ до історії / Наталя Яковенко. – К. : Критика, 2007. – 376 с.
8. Chan K. L. Power Language Index (May 2016) [Electronic resource] / Kai L. Chan – Access mode : http://www.kailchan.ca/wp-content/uploads/2016/12/Kai-Chan-Power-Language-Index-full-report_2016_v2.pdf
9. Clark J. B. Multilingualism, Citizenship and Identity / Julie Byrd Clark. – London : Continuum, 2009. – 225 p.
10. Hollinger R. Postmodernism and the Social Science. A Thematic Approache / Robert Hollinger. – Thousand Oaks, London, New Delhi : SAGE Pub., 1994. – Vol. 4. – 192 p.
11. Heller M. Linguistic Minorities and Modernity: A Sociolinguistic Ethnography / Monica Heller. – London : Continuum, 2006. – 233 p.
12. Childs P. Modernism (The New Critical Idiom) / Peter Childs. – New York, London : Routledge, 2000. – 226 p.
13. Pippin R. B. Modernism as a Philosophical Problem: On the Dissatisfactions of European High Culture / Robert B. Pippin. – Wiley, 1999. – 256 p.
14. Scott J. Social Theory: Central Issues in Sociology / John Scott. – Thousand Oaks : SAGE Pub., 2006. – 308 p.

ДЖЕРЕЛА ФАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ

Гр. – Грицак Я. Я бачу, що моделлю нації, прикладом для наслідування стають україномовні люди [Електронний ресурс] / Ярослав Грицак. – 2016. – Режим доступу : <https://www.radiosvoboda.org/a/28070463.html>.